Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті
Филология факультеті
Қазақ тіл білімі кафедрасы

Мамаева Гүлнар Бейсенқызы
Филология ғылымының кандидаты, қауымдастырылған профессор

Пән атауы: Емле және сөз сазы

Астана, 2022

7-дәріс тақырыбы: Әріптердің емлесі

Қарастырылатын мәселелер:

- Дауысты дыбыс әріптерінің емлесі;
- Дауыссыз дыбыс әріптерінің емлесі.

Дауысты дыбыс әріптерінің емлесі

Дауысты дыбыс ерекшеліктері

- Дауысты дыбыстар дауыс шымылдығының толық тербелімі арқылы жасалады.
- Дауысты дыбыстарды айтқанда ауа кедергіге ұшырамай шығады.
- Дауысты дыбыстар буын құрайды.

Дауысты дыбыс әріптерінің саны

«Қазақ тілінде 24 дыбыс бар. Оның **бесеуі дауысты**, он жетісі дауыссыз, екеуі жарты дауысты»

А. Байтұрсынұлы

Қазақ тілінде 9 дауысты дыбыс бар.
Олар: а, ә, е, о, ө, ұ, ү, ы,і

Ә. Жүнісбек
дауысты
дыбыстарды
екіге бөледі.

Жалаң
(монофтонг)

Құранды
(дифтонг)

Дауысты дыбыс әріптеріндегі қайшылықтар

И және У дыбыстары

«..Зерттеушілер мен оқулық авторларынын көбісі, бұл екі әріптің әрқайсысы екі дыбыстың ҰУ, ҮУ, ЫУ, ІУ, ЫЙ, ІЙ қосындысы екенін біле отырып, дауыстыға жатқызып жүр. Жатқызып қана қоймай, оларды (и,у әріптерін) дифтонг, дифтонгоид деп дәлелдеуге тырысады»

С. Мырзабеков

Жаңа әліпбиге сай дауысты дыбыс әріптерінің емлесі

ЖАҢА ҚАЗАҚ ӘЛІПБИІ

№	латынша	кирилше	әріптің атауы	№	латынша	кирилше	әріптің атауы
1	**A a**	А а	*а*	18	**O o**	О о	*о*
2	**Ä ä**	Әә	*ә*	19	**Ö ö**	Ө ө	*ө*
3	**B b**	Б б	*бы*	20	**P p**	П п	*пы*
4	**D d**	Д д	*ды*	21	**Q q**	Ққ	*қы*
5	**E e**	Е е	*е*	22	**R r**	Р р	*ыр*
6	**F f**	Ф ф	*фы*	23	**S s**	С с	*сы*
7	**G g**	Г г	*гі*	24	**Ş ş**	Ш ш	*шы*
8	**Ğ ğ**	Ғғ	*ғы*	25	**T t**	Т т	*ты*
9	**H h**	Х х, Һ һ	*һы*	26	**U u**	У у	*ұу*
10	**İi**	Й й, И и	*ій*	27	**Ū ū**	Ұ ұ	*ұ*
11	**Iı**	І і	*і*	28	**Ü ü**	Үү	*ү*
12	**J j**	Ж ж	*жы*	29	**V v**	В в	*вы*
13	**K k**	К к	*кі*	30	**Y y**	Ы ы	*ы*
14	**L l**	Л л	*ыл*	31	**Z z**	З з	*зы*
15	**M m**	М м	*мы*				
16	**N n**	Н н	*ны*				
17	**Ŋ ŋ**	Ңң	*ың*				

*C, X, W таңбалары цитаталық принциппен жазылаты шеттілдік сөздерде қолданылады

Қазіргі ә(ä), ө(ö), ү(ü), ұ(ū) қазақ әріптері диакритикалық таңбалармен берілген.

Дауыстылардың жазылуы

§ 1

a, e, ı, y әріптері сөздердің барлық буынында жазылады

§ 2

ä, o, ö, ü, ū әріптері сөз басында, бірінші буында жазылады

Ескерту

j, ş мен ı әріптерінің ортасында келген а дыбысы жіңішке айтылғанымен, а әрпі жазылады: jaı

Ескерту

Кірме, шеттілдік сөздердің екінші, үшінші буынында да жазылады: sirä, kinä

İi	Й й, И и	*ii*

Дауысты дыбыстың і таңбасымен
дауыссыз й
дыбысымен белгіленген

Жаңа әліпбиде орыстың и
дауысты дыбысымен қазақтың й
дауыссыз дыбысын бір таңбамен
белгілейді.

Дауысты дыбыстардың таңбалануы

1

Орыстың у дауысты дыбысы мен қазақтың
ауа, тау, сұу,
бұу дегендегі дауыссыз «у» дыбысын бір «u»
таңбасымен белгіленген.

2

Дауысты «ұ» дыбысының таңбасын орысқа
берген «u»
таңбасынан ажыратып алу үшін сызықша
дәйекшімен «ū» деп беріліпті.

3

Ү Дыбысының латын таңбасы қос нүкте
дәйекшісімен берілген.

Дифтонг дыбыстардың таңбалануы

Сөз соңында «ют» және «юс» болып аяқталатын сөздерде у жазылады. Мысалы парашют - parashut (парашут), абсолют - absolut (абсолут), плюс - plus (плус).

Я әрпінің таңбалануы. Жаңа әліпбиде бұл әріп жоқ. Сондықтан кирил жазуындағы я-ның орнына йа жазылады. Ясауи, япыр-ау, яғни, ядро, яһуди, т.б. сөздерді ıa дифтонг дыбысымен таңбалаймын. Жаңа әліпбиде и мен й дыбысына бір ғана I таңбасы берілген.

Сөз ортасында «юз»-бен берілетін сөздерде ю орнына у жазылғаны дұрыс. Мысалы, эксклюзив - (эксклузив), иллюзион - (иллузион)

Дауыссыз дыбыстардың емлесі

Дауыссыз дыбыс әріптеріндегі қайшылықтар

- А. Байтұрсынов “Тіл құралы” 17 дауыссыз;
- Қ. Жұбанов 12 дауыссыз;
- І. Кеңесбаев, Ғ. Мұсабаев “Қазіргі қазақ тілі” 25 дауыссыз; С.Мырзабеков “Қазақ тілінің фонетикасы” 25 дауыссыз;
- 2002 ж “Қазақ грамматикасы” 17(19) дауыссыз

Дауыссыз дыбыстардың емлесі

§4. ǵ әрпі сөз басы мен ортасында ғана жазылады: ǵarysh

§5. ń әрпі сөз ортасы мен соңында ғана жазылады: eńbek

§3. b, g, d, f, h, j, к, l, m, n, p, q, r, s, t, v, z, ş және ı, ý әріптері сөздің басында, ортасында, аяғында жазылады

Пайдаланылған әдебиеттер:

1.Сыздық Р. Қазақ тілінің анықтағышы (емле, тыныс белгілері, сөз сазы). — Астана: Елорда, 2000. — 527 бет

2.Мырзабеков С. Қазақ тілінің фонетикасы: Оқу құралы. — Алматы: «Қазақ университеті», 1993. — 136 бет

3.Жүнісбеков Ә. Қазақ тіл білімінің мәселелері: қазақ фонетикасы. — Алматы: «Абзал-ай», 2018. — 367 бет

4.Латын әліпбиі: теория, әдістеме және насихат. — Нұр-Сұлтан: «Ш.Шаяхметов атындағы «Тіл-Қазына» ұлттық ғылыми-практикалық орталығы» КеАҚ, 2019. — 280 бет

НАЗАРЛАРЫҢЫЗҒА РАҚМЕТ!